

Storfurstendömets första femtio år i positivt ljus

Kristiina Kalleinen, *Valtioaamun aika – Suomen suuriruhtinaskunta 1809–1863*
[Statsgryningens tid – Storfurstendömet Finland 1809–1863], 352 s., ill., Helsinki:
Gaudeamus 2023.

DOCENT KRISTIINA KALLEINEN är en av de främsta kännarna av Finlands 1800-talshistoria. I talrika studier har hon behandlat storfurstendömets tid, inte minst med utgångspunkt i biografiska och förvaltningshistoriska angreppssätt. Hennes tidigare forskningsverksamhet ligger nu som grund för översiktsverket *Valtioaamun aika – Suomen suuriruhtinaskunta 1809–1863*, som utkom våren 2023. Titeln anspelar på det av journalisten, lantdagsmannen och senatorn Georg Zacharias Forsman (sedermera Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen) myntade begreppet statsnatten, som han använde för att beskriva tiden mellan 1809 och 1863 i Finlands historia. Forsman ville understryka att sammankallandet av lantdagen 1863 signalerade en ny era – en ljusning efter en mörk tid då ständerna inte hade tillåtits arbeta och lagstiftningen följaktligen stod still. Kalleinen går med sin bok, vars titel anspelar på att första hälften av 1800-talet snarare än en nattens tid var en gryningens tid, i diskussion med Forsmans tolkning av tiden före 1863 och med dess senare förespråkare.

Kalleinen föresätter sig i *Valtioaamun aika* att se på tiden mellan 1809 och 1863 ur ett modernt historiografiskt perspektiv, med stöd i den nyaste forskningen. Hon jobbar utgående från föresatsen att komma bort från olika inrotade vanföreställningar i tidigare tolkningar av tidsperioden. Parat med bokens premiss att rikta ett sammanfattande fokus på just denna epok är detta utan tvekan en lovvärd utgångspunkt.

Vad beträffar Kalleinens grundval i G. Z. Forsmans begrepp statsnatten inställer sig trots allt frågan hur gängse det egentligen numera är, eller hur vanligt begreppet för den delen var efter att det hade myntats. Med en sökning i Nationalbibliotekets digitala tidningsarkiv kan man konstatera att begreppet åtminstone inte alls verkar ha förekommit i svensk översättning – Forsman myntade det i dess finska form *valtiöyö* i det första numret av tidningen *Suometar* för år 1863. Intressant nog blev begreppet

ett fennomanskt fenomen, vilket enligt mig förklaras med att Forsman framställde tiden före 1863 som än mer mörk genom att fastslå att en ”felaktig nationalitet” då hängde över landet som ett mörkt moln. Med detta syftade han på landets svenskspråkiga befolkning – inlägget var således lika mycket ett led i den allt häftigare språkstriden, som efter att ha legat och puttrat sedan 1850-talet nu började koka på full effekt. Sett mot den här bakgrunden är det inte så förvånande att Forsmans begrepp aldrig fick en svensk tillämpning. Däremot pekar Kalleinen i inledningen till *Valtio-aamun aika* på att man fortfarande stöter på begreppet i finsk historiskrivning och att synen på tiden före 1863 som en stagnationsperiod också syns i dagens skolundervisning i historia.

Hur man än historiografiskt har sett på tidsperioden mellan 1809 och 1863 är Kalleinens bok en välbehövlig sammanfattning av tiden i fråga. Med bakgrund i sina egna studier och i den allra senaste forskningen på området ger Kalleinen en välavvägd, kronologiskt upplagd och tillgänglig helhetsbild av Finlands första dryga femtio år som ryskt storfurstendöme. Kalleinen konstaterar i inledningen också att det under de senaste åren har kunnat skönjas ett nyvaknat forskningsintresse för tidsperioden. Den röda tråden är hur mycket Finland egentligen utvecklades under denna tidsperiod, trots att de fyra stånden inte sammanträdde en enda gång. Med det här vill Kalleinen slå hål på förlegade föreställningar om en stagnationens tid. Man kan dra paralleller till tidigare uppfattningar om medeltiden som en mörk tid, vilka sedermera har reviderats och fått ge vika för en mer nyanserad förståelse av tidsperioden utgående från dess specifika betingelser. Det är samma sak som Kalleinen vill göra med det tidiga 1800-talets Finland. Hennes syfte i *Valtioaamun aika* är att visa på en dynamisk tid då storfurstendömet stod inför flera samhällliga förändringar – och det lyckas hon också mycket väl med.

Som titeln ”statsgryning” ger vid handen är 1800-talets första femtio år i Kalleinens tolkning en tid då Finland växte fram som stat, vilket i hög grad skedde tack vare att dubbla finska tjänstemän inom den byråkratiska apparatens smala ramverk lyckades använda sitt manöverutrymme till storfurstendömets fördel. En av de främsta bland dessa män var Lars Gabriel von Haartman, som också var ämnet för Kalleinens biografi *Isänmaani onni on kuulua Venäjälle. Vapaaherra L. G. von Haartmanin elämä* från år 2001.

När man läser *Valtioaamun aika* framträder verkligen bilden av en tid när mycket hände. Finland gick från att ha varit en svensk riksdel till att vara ett självstört storfurstendöme med egna lagar, egen senat, egen mynt-enhet, egen kyrka och en nationell identitet. Bankväsendet och skolväsendet utvecklades, finskans ställning förbättrades och fennofilin spirade som en kulturell och politisk rörelse i nationalismens och romantikens anda. Också fröna till uppfattningen om Finland som en egen stat såddes under

denna tid. Samtidigt som allt detta skedde vidgades världen tack vare att resandet så småningom blev allt vanligare. Folk från Finland reste utomlands i akademiska syften och utländska akademiker kom till Finland för att stifta bekantskap med det fascinerande landet i norr – det land som på 1830-talet hade frambragt det epokgörande romantiska eposet *Kalevala*. Detta antyder på en utvidgad värld där akademiska resenärer knöt ihop det intellektuella Europa. Exempel på finska vetenskapsresanden som Kalleinen lyfter fram är M. A. Castrén, A. J. Sjögren och Immanuel Ilmoni – av vilka den sistnämnda bland annat träffade Humboldt och Goethe under sina resor på den europeiska kontinenten. På tal om den vetenskapliga sfären lyfter Kalleinen självskrivet också fram Kejsrerliga Alexandersuniversitetets 200-årsjubileum år 1840, som spelade en viktig roll för det finska nationalmedvetandet och för att visa åt S:t Petersburg att Finland tagit steget ut till att bli en veritabel kulturnation i egen rätt.

Andra centrala utvecklingsområden under 1800-talets första hälft som Kalleinen synliggör som tecken på tidsperiodens livlighet är kvinnornas stegvisa inträdande på den samhälleliga scenen, den frikyrkliga rörelsens tilltagande relevans som kulturell maktfaktor och förstås finskhetens rörelsens konsolidering. Dessa kulturella fenomen parar Kalleinen på ett lyckat sätt med de mer strikt taget politiska utvecklingstrådarna, där hennes kompetens från forskningsprojektet Hallintohistoria (administrationshistoria) kommer väl till pass. För den som är mer intresserad av idéer och bredare tankeströmningar i tiden kan däremot Kalleinens behandling av tidsperioden tidvis kännas något ”teknisk”, eftersom hon i boken lägger större vikt vid frågor som gäller administrationen av storfurstendömet. Här hade kanske en mer ingående diskussion om de drivande idéerna och motiven gett behandlingen mera nyansrikedom, fastän det samtidigt ska nämnas att Kalleinen nog lyfter fram centrala idéströmningar som romantik, nationalism och liberalism samt deras betydelse för tiden. Men eftersom tyngdpunkten i boken klart ligger på åren före 1850-talet blir det framför allt den då framträdande konservatismen som står som främsta ideologi. Detta är förstås helt på sin plats, men man kan ändå fråga sig om en mera ingående diskussion om nya tankar och idéer hade kunnat ge djup och nyans åt förståelsen av konservatismen som bärande samhällsidé under storfurstendömetts första femtio år.

Det behöver givetvis inte sägas att allt inte kan få plats i en bok och att forskaren alltid måste göra avväganden. En fråga som ändå får relativt lite utrymme i *Valtioaamun aika* är språkfrågan, som just under den aktuella tidsperioden börjar träda fram. Med tanke på hur betydande den kom att bli under seklets senare hälft och under 1900-talet skulle det ha varit intressant att se den behandlad i den övriga utvecklingens kontext och speglad mot de andra frågor som Kalleinen lyfter fram, som till

exempel nationalandans uppkomst. Precis som rötterna till fennomanin finns också ursprunget till dess politiska motståndare i det tidiga 1800-talet, vare sig det handlar om liberaler eller svekomaner. Det här är bara ytterligare en aspekt av den aktiva idéhistoriska utveckling som präglar 1800-talets första hälft.

Sammanfattningsvis utgör Kristiina Kalleinens *Valtioaamun aika* inte direkt en nytolkning av tidsperioden 1809–1863, men nog en perspektivskiftning som ger innehåll åt titelns epokbeskrivning, ”Statsgryningens tid”. Under de senaste årtiondena har intresset för 1800-talets första hälft ökat markant och sett mot den bakgrunden är Kalleinens bok en välbehövlig sammanfattning av forskningen så här långt och ett användbart verktyg för de forskare som intresserar sig för denna tidsperiod. Tack vare bokens tilltalande grafiska utformning och den lättlästa texten passar den också för den bredare historieintresserade allmänheten, vilket kan ses som någonting mycket positivt med tanke på att just tiden mellan 1809 och 1863 till dags dato inte har varit den mest omhuldade i den kollektiva historiediskussionen. Man kan inte annat än hoppas att boken hittar en bred publik och att den förmår bidra till att hålla diskussionen om Finlands 1800-tal vid liv, särskilt när en av de mest synliga figurerna på detta område gick bort år 2023. Med dessa ord tillägnar jag denna granskning professor emeritus Matti Klinge.

Jens Grandell